

Цінність феномена толерантності у формуванні особистості

У статті висвітлюється історико-філософське розуміння поняття толерантності. Розкривається та досліджується зв'язок між етнічним та соціальним рівнем толерантності. Описується синдром авторитарного типу особистості. Виявлено від'ємний кореляційний зв'язок між етнічною толерантністю та комплексом авторитарних характеристик особистості, зокрема авторитарною агресією та підпорядкуванням.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, авторитарний тип особистості.

В статье освещается историко-философское отражение понятия толерантности. Раскрывается и исследуется взаимная корреляционная связь между этническим и социальным уровнем толерантности. Описывается синдром авторитарного типа личности. Установлена отрицательная корреляционная связь между этнической толерантностью и комплексом авторитарных характеристик личности, в частности авторитарная агрессия и подчинение.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, авторитарный тип личности.

The article highlighted historical and philosophical understanding of concept "tolerance". The author revealed the relation of ethnic and social levels of tolerance. The syndrome of authoritarian type of personality is described. Cross-correlation connection between ethnic tolerance and complex of authoritarian descriptions personality, authoritarian aggression and submission was found out.

Keywords: tolerance, intolerance, authoritarian type of personality.

Постановка проблеми. Сучасне життя та розвиток соціально-психологічних відносин у суспільстві вимагає проповідування принципу толерантності як головного заклику утвердження мирного співіснування в нашому багатогранному світі. Проголошуючи принцип толерантності як життєво необхідний чинник мирного існування соціального суспільства, ми повинні погодитися із Н. М. Лебедевою, що „міжкультурна толерантність,

терпимість – ось до чого повинно йти і поступово йде людство. У результатах групових міжкультурних контактів: геноциді, асиміляції, сегрегації і інтеграції можна побачити єдину послідовну лінію, що показує, як люди поступово «вчилися» уживатися з несхожими на них людьми, як від повної нетерпимості до культурних відмінностей здійснювався перехід до все більш складних і толерантних форм взаємодії. Соціальній та кросс-культурній психології ще належить зрозуміти, що забезпечує повноцінний контакт культур, що не приводить до збитку жодної з них.” [10, 217].

Мета нашого дослідження полягає, по-перше, у розкритті соціально-історичного розвитку феномена толерантності як загальнолюдської психологічної цінності; по-друге у встановленні зв'язку між соціальним, етнічним та загальним рівнем толерантності; по-третє, у дослідженні етнічної толерантності та авторитарного типу особистості.

Теоретичний огляд проблеми. Визначення поняття толерантності у суміжних науках філософії, соціології, філології та медицині досить подібне. Так енциклопедія філософських наук розглядає кілька значень терміну толерантності – „терпимість до різного роду поглядів, вдач, звичок, толерантність необхідна до особливостей різних народів, націй та релігій. Вона є ознакою впевненості в собі та усвідомлення своїх власних позицій, ознакою відкритого для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції...здатність організму переносити несприятливі впливи того чи іншого фактора середовища” [19, с. 457].

На сучасному етапі розвитку психології термін толерантності розглядається у таких аспектах: як „установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконання та цінностей інших. Також, цей термін використовується з дуже позитивними конотаціями, в тому розумінні що, толерантність містить енергетичний захист цінностей інших та визнання плюралізму, оскільки істинно толерантна, терпима особистість буде наполягати на їх вільному вираженню. Останній спосіб вживання цього терміну означає здатність виносити стрес, біль без серйозної шкоди. Трете

значення – це скорочена форма від толерантності до лікарських засобів (переносимість)” [4, с. 363].

Досліджуючи явище толерантності у філософському аспекті доходимо до висновку, що його витoki виходять з незапам'ятних стародавніх часів, з коріння моральності усього людства, з етичного погляду мирного існування різних людей, із всесвітньої історії суспільства. Так, в одному із древніх історичних пам'ятників писемності у вавилонському сказанні про Акіхарі, престарілий візир звертався до свого племінника з настановою „Сину, що тобі здається поганим, ти не повинен у той же спосіб чинити із своїми близькими” [6, с. 126]. Легендарний мудрець із древньоіндійської «Махабхарати» (V ст. до на е.) перед смертю дає настанови „ті вчинки інших, які людина для себе не бажає, що їй самій не приємно, нехай іншим людям не робить. Треба покікуватись для інших про те, що собі бажаєш” (Махабхарата, кн. XII, гл. 260. Ашхабад, 1961. с. 354) [2, с. 157]. Мудрець Бхишма у своїй промові дав основні моральні закони існування та взаємодії різних людей, його заповіді збігаються із головними заповідями багатьох основних релігій світу таких, як християнство, іслам, протестантизм, іудейство та інших.

Сучасне розуміння толерантності чітко простежується у другій найголовнішій заповіді християнства – „Люби ближнього свого, як самого себе...” (Левіт 19; 18. Євангеліє від Матвія 22; 39) [3, 126]. Стародавній китайський філософ Конфуцій (VI – V ст. до н. е.), пояснюючи своєму учневі зміст людяності („Жень”) та життя в миру каже „Не роби людині того, чого не бажаєш собі” (Луньюй, 12, 2) [8, с. 74]. Схожа відповідь Фалеса на питання: „Яким чином нам прожити найкраще та найсправедливіше?” – „Якщо ми самі не будемо робити того, що засуджуємо в інших” [6, с. 115]. Древньоримський філософ – мораліст Сенека – у своїх повчальних листах до Луцилія дану етичну норму, закон людського існування сформулював так: „...поводься з нижчим від себе так, як хотів би ти, щоб поведився з тобою вищий від тебе. Кожен раз, як подумаєш, яка в тебе влада над твоїм рабом, подумай і про те, яка влада у твого господаря над тобою” [17, с. 155]. Одні із

найвідоміших мислителів та філософів античності визнавали роль терпимості у взаємодії різних поглядів. Сократ та Платон „терпіння” пов'язують із інтелектуальним аскетизмом і визначають як передумову духовного і соціального об'єднання людей [6, с. 75]. Аристотель, що тлумачить основну чесноту людей як „середину”, під „терпимістю” розуміє можливість рівноцінного існування речей і людей [2, с.23].

Розглядаючи феномен толерантності, і не можна не згадати відому фразу із Біблії „Не судіть, і не судимі будете, бо яким чином судите, таким будете судимі; і якою мірою міряєте, такою мірою і вам будуть міряти” [3] (Євангеліє від Матвія 7, 1-2). „І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви. Також не судіть, щоб не суджено й Вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам. Давайте і дадуть Вам; мірою доброю, натоптаною, струс нотою й переповненою вам у подолок дадуть. Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам” [3] (Євангеліє від Луки 6, 31; 37-38). Сказані вище висловлювання А. А. Гусейнов називає Золотим правилом моральності, і на його думку, з Августина Блаженного (IV – V ст. до н. е.) „розпочинається традиція розгляду золотого правила як основоположного принципу природнього права та моральності, якому протягом століть слідували теологи і філософи Середньовіччя і яку у відомій мірі успадкували філософи Нового часу” [6, с. 117].

На початку встановлення української філософської думки відомий мислитель та державний діяч свого часу Володимир Мономах видав низку законодавчих актів „Статут Володимира Мономаха”, які мали на меті правове регулювання суспільної поведінки. Його найвідоміший твір, заповіт своїм дітям та усім сучасникам „Повчання” («Поучення») виражає морально-етичні принципи толерантності „треба мати душі чисті...без лукавства розмовляти, багато розуміти, не лютувати словом ...спонукати себе на добрі діла; тебе позбавляють – не мсти, ненавидять – люби, гонять – терпи, хулять – благай, умертви гріх” [15, с. 456]. Таким чином, проаналізувавши погляди визначних філософів на проблему існування людини у взаєморозумінні з іншими, можна стверджувати, що сказані вище висловлювання є основою

змісту та сутності значення терміну толерантності. Психологічна цінність цього явища проявляється у процесі взаємодії різних поглядів, звичок, вірувань, соціальних та політичних станів для знаходження спільного консенсусу. Феномен толерантності передбачає у своєму внутрішньому змісті цілісно-людські засади відкритості й діалогічності, тобто повноцінне відкрите спілкування і співіснування одне з одним, незважаючи на розбіжності поглядів, орієнтацій, стилів життя та ідеологій.

Для філософії Середньовіччя властиво шукати у принципі толерантності шляхи подолання релігійного фанатизму, нерозуміння та ненависті до інакодумців. У Європі інтерес філософів (С. Кастелліон, П. Бейль, Вольтер, Дж. Локк, Т. Гоббс та ін.) до проблем терпимості зростає в епоху релігійних воєн. Розуміння толерантності в цей період зводиться до компромісу, знаходження спільного поля для мирного діалогу на який вимушені були погодитися католики та протестанти. Опираючись на філософів Нового часу як визначних поборників рівноправ'я, слід відзначити Т. Гоббса та Дж. Локка. Першим належить згадати англійського філософа, мислителя та психолога Дж. Локка (1632—1704), автора відомих „Листів про віротерпимість” (1667 – 1685), у яких розвинуто думку про природне право людини на особисту свободу, вибір суспільних та релігійних поглядів.

Дж. Локк стверджував, що жодне примушування людини не може повернути до релігійно-повноцінної та щирої віри, отже церква не повинна вдаватися до силових дій. Роль держави не полягає у спасінні людських душ чи у вирішенні, яка релігія є істинною. Виходячи із даних міркувань, Дж. Локк сформулював того часу концепцію толерантності, викладену у згаданому філософському творі. Передумовою сучасного розуміння толерантності згідно за Дж. Локком, можуть слугувати його слова про — „поводитись з іншими так, як хочеш, щоб інші поводитися із тобою” [11, с. 117-119]. Толерантність як соціальна цінність у психологічній характеристиці особистості подана в словах „бо оскільки бог нерозривними узами з'єднав разом чесноту і суспільне благоденствування, зробив вправу в чесноті необхідною для збереження суспільства і явно благодотворним для

всіх, з котрими добродесний чоловік зустрічається, то недивно, що кожен не тільки визнає, але і пропонує іншим та звеличує перед ними ті правила, дотримання яких принесє справжню вигоду йому самому” [11, с. 118]. На його думку дане твердження є природним продовженням нормального відношення людини до самого себе. Порушення цієї заповіді, пише він, „було би безумством і осоружно інтересу, яким люди жертвують, коли вони самі діють всупереч цьому /правилу/” [11, с. 119]. Можна стверджувати, що фундамент ґрунту толерантності, за Дж. Локком звучить у його фразі „... усі люди рівні і незалежні, тому жоден з них не повинен завдавати збитку життю, здоров'ю, свободі або власності іншого” [12, с. 265]. Т. Гоббс розглядав толерантність як основу моралі та права, природний закон здорового суспільства та нормального існування людей у суспільстві. Він вважав є „закон усіх людей”, „закон який об'єднує усі інші закони...слід шукати миру та слідувати йому” [5, с. 99].

В працях основоположника та родоначальника німецького просвітництва Х. Томасіуса (1655—1728) толерантність витікає із морального та мирного існування людей згідно основного природного етичного закону. Цю ж думку проводить інший німецький просвітитель — І. Г. Гердер, який вважає, що моральній людині властивий „єдиний головний закон: чого хочеш, щоб інші тобі робили, роби те і іншим” [2]. У даному формулюванні Гердер розумів фокус етичного наповнення людини, який відображений у серці справжньої моральної особистості. Можна стверджувати, що погляд на сучасне розуміння толерантності у великого німецького філософа Е. Канта витікає із моральної біблійної заповіді: любити ближнього свого як самого себе, підкреслював при цьому, що людина, що не любить себе, не може любити іншого, оскільки така людина свою ненависть до іншого тобто свого ближнього може по-фарисейски виправдовувати. У Емануїла Канта толерантність постає у вигляді категоричного імперативу, який перетворений в обов'язок [7, с. 323].

У сучасних підходах до толерантності легко простежується достатньо схожа концепція, що й за доби Дж. Локка, керівна настанова на приборкання ворожості між конфесіями, націями, державами і окремими людьми.

Сучасний російський філософ та мислитель М. К. Реріх розглядає толерантність через призму терпіння, через основний біблійний закон мирного людського співіснування. Згадуючи у своїх настановах книгу „Агні Йога”, у якій сказано, що „нетерпимість є ознакою низості духу... не має місця росту душі...та співпраці...” [16, с. 57]. Отже, терпимість як ознака толерантності, за М. К. Реріхом, набувається шляхом самоактуалізації та саморозвитку особистості у вихованні стримування роздратування, особистих страхів, а також у культивуванні любові.

Таким чином, опираючись на історико-філософське дослідження феномена толерантності можна дійти висновку, що із стародавніх часів до сучасності це поняття носить внутрішній морально-етичний, психолого-виховний аспект для мирного існування, поміркованості, золоті середини при взаємодії розбіжностей у сучасному різноманітному світі. Прояви інтолерантності, нетерпимості порушуватимуть основний, природній закон людського мирного співіснування у взаємних міжособистісних стосунках як на побутовому, так і на соціальному рівні.

Дослідження феномена толерантності як комплексу особистісних та групових цінностей до багатоманітності світу в психології було започатковано у працях Т. Адорно, Е. Фрома, пізніше Г. Олпорта. Спільними зусиллями Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсвіка, Дж. Левинсона і Р. Стенфорда під керівництвом М. Хоргейма була створена книжка „Авторитарна особистість”. Вони розвинули концепцію синдрому авторитарного типу особистості. Згідно цієї концепції людина, яка має упередження до будь-якої меншості у суспільстві, схильна до упереджень, забобонів, проявів інтолерантності до іноземців загалом. Така особистість виявлятиме нетерпиме (інтолерантне) ставлення до „чужих” взагалі, тобто не членів своєї групи [14].

На думку Т. Адорно та його колег, основними ознаками авторитарної особистості є *консерватизм* (надзвичайна схильність до цінностей середнього класу); *авторитарне підкорення* (потреба у сильному лідері, некритичне та сліпе намагання пікорятися авторитетам: батькам, старшим, вождям, раболіпство перед державною владою); *авторитарна агресія* (схильність до осудження, відторгнення та кара людей, які не поважають традиційні цінності, необхідність знайти „козла відбувайла”, зовнішнього об’єкта для розрядки подавлених агресивних імпульсів у „Ми-групі”); *антиінтрацепція* (страх прояву власних справжніх почуттів та втрати самоконтролю, неприязнь до різного роду суб’єктивного творчого, знецінення людини та надання великого значення об’єктивній дійсності, реальності); *упередженість, забобонність, стереотипність* (віра у містичне назначення долі, перенесення відповідальності на зовнішні сили); *комплекс влади* (схильність поділяти конвенційні цінності, мислити в категоріях сильний-слабкий, керівник-підлеглий; ідентифікація себе із образами, які втілюють владу; перебільшення значущості твердості характеру та сили); *деструктивність та цинізм* (природня оцінка ворожості по відношенню до „Чужих”); *проективність* (схильність, переконаність у тому, що світ жорстокий, небезпечний; проекція несвідомих, інстинктивних імпульсів на зовнішній світ); *перебільшена заклопотаність сексуальним життям* (своїм та чужим, надмірне зацікавлення сексуальними „випадками”, подіями) [18, с. 121]. Ґрунтуючись на наукових дослідженнях визначних психологів сучасності О. Г. Кравцов показав, що у період підліткового самоусвідомлення та самовстановлення особистості відбувається умовний розподіл на групи „Чужі” та „Свої”. За певних умов, враховуючи юнацький максималізм, це може слугувати підґрунтям для розвитку інтолерантних рис особистості, оскільки категорія „Свої” набуває однозначно позитивних рис, а „Чужі” – перетворюється в явно негативну категорію, що неминуче призводить до пошуку ворога [9]. На даному етапі розвитку молоді особистості дуже важливо сформувати позитивне відношення до світу в цілому, протидіяти формуванню авторитарного синдрому та формуванню

толерантності. Чіткого поділу людей на толерантних чи ін толерантних не може бути. Поліусні позиції зустрічаються надзвичайно рідко. Кожна людина – індивідуальність, відтак може здійснювати у своєму житті як толерантні, так і інтолерантні вчинки. Проте, схильність поводити себе толерантно чи інтолерантно може стати стійкою рисою особистості, що дозволяє проводити такі відмінності [18].

Перебіг дослідження. З метою проведення емпіричного вивчення проблеми вибірку склали 70 студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки, майбутні психологи, соціальні педагоги та хореографи, мешканці сільської та міської місцевості із Волинської, Рівненської, Львівської області. Для діагностики загального, соціального та етнічного рівня толерантності було використано методикку Г. У. Солдатової „Індекс толерантності” [18]. Не відкриваючи мету дослідження, для виміру параметрів авторитарного типу особистості, респондентам був представлений найбільш вдалий варіант, на думку його розробників Т. Адорно, Е. Френкель-Брунsvіка, Дж. Левинсона і Р. Стенфорда „Шкала фашизму” (1950) [18]. Статистично-математична обробка даних здійснювалася з допомогою програми SPSS, процедури кореляційного аналізу.

У ході емпіричного дослідження студентської молоді ВНУ ім. Лесі Українки було встановлено значущі показники кореляційного зв'язку між етнічною та соціальною толерантністю ($r = 0,272, p \leq 0,05$), а також етнічною та загальною толерантністю особистості ($r = 0,737, p \leq 0,01$). Таким чином можна стверджувати, що толерантність як особистісна характеристика охоплює як етнічну, так соціальну толерантність. Також виявлено від'ємний кореляційний зв'язок мвж показниками етнічної толерантності та такими параметрами авторитарного типу особистості як авторитарне підпорядкування ($r = - 0,274, p \leq 0,05$), а також між показниками етнічної толерантності та авторитарної агресії ($r = - 0,256, p \leq 0,05$). Отже, виходячи від протилежного, коли особистості характерна міжетнічна толерантність чи загальний рівень толерантності, тоді їй не властиві такі ознаки авторитарного

синдрому, як агресія та сліпе підкорення авторитетам, надприродній силі (астрології, магії), світ не поділяється лише на чорне та біле, у ньому існує багатоманітність. Таким чином, для толерантної особистості характерними ознаками є демократичний стиль мислення, покладання на власні сили та відсутня схильність звинувачувати у всіх бідах оточуючих.

Результати теоретичного та емпіричного вивчення проблеми толерантності дали змогу дійти таких **висновків**: толерантність формується через природні, основні моральні закони та правила співіснування, як на рівні міжособистісних відносин, так і на рівні соціальних та міжетнічних. Сприйняття принципу толерантності як закономірної, загальнолюдської цінності особистості є важливим чинником у формуванні свідомості молодого покоління. Дана позиція повинна перейти на рівень світоглядної точки зору у свідомість, зокрема у молодіжному середовищі. Прояви авторитарного синдрому в особистостях, котрі формуються постають як соціально-психологічний небезпечний феномен, оскільки слугують основою розвитку в суспільстві дискримінації, відчуження, ізоляції, конфронтації, насильства та міжетнічних конфліктів.

В умовах інтенсифікації та глобалізації міжнародних зв'язків, в період зростання соціальної напруженості та економічних кризових ситуаціях в країні толерантність постає запорукою розвитку мирного існування різних культур та ментальностей. Світовий досвід показує, що розвиток інтернаціональної освіти, допомагає спрямувати студентів на шлях неупередженості, відкритості, впевненості, що сприяє подоланню нав'язливого ірраціонального страху перед невідомим.

Література:

1. Асмус В.Ф. Антична філософія. – М.: Вища школа, 2001. – 400 с.
2. Балашов Л. Е. Практична філософія. – М.:МЗ-Прес, 2001. – 320 с.
3. Біблія. Книги Святого писання Старого та Нового заповіту // 2-е видання Інституту перекладу Біблії – «Видавництво Б. Геце», 1939. - 1176 с.

4. Великий толковий психологічний словник т. 2. (П-Я); Пер. с англ./ Ребер Артур. – ООО «Видавництво АСТ»; « Вид-цтво Віче», 2003. – 560 с
5. Гоббс Т. Твори у 2-х томах. Т 2. – М.: Думка, 1991. – 731 с.
6. Гусейнов А. А. Золоте правило моралі. – М.: Молода Гвардія, 1982. – 208 с;
7. Кант. І. Твори в 6-ти томах. Т. 4. Ч. 2., – М.: Думка 1965. – 477 с.
8. Конфуцій Уроки мудрості: Твори. – М.: Вид-цтво «Ексмо-Прес», 2002. – 958 с.
9. Кравцов О. Г. Истоки становлення и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте // Мир Психологии № 4 (52) – 2007, - с. 57 – 64;
10. Лебедева Н. М. Вступ в етнічну та крос-культурну психологію. – М.: «Ключ», 1999 – 245 с.
11. Локк Д. Твори в 3-х томах. Т. І, – М.: Думка, 1985. – 621 с.
12. Локк Д. Твори у 3-х томах. Т. 2, – М.: Думка, 1988. – 560 с.
13. Лосев О.Ф. Історія античної естетики. – М.: Мистецтво, 1963 - 1994, в 8 т. – Т. 5. Ранній еллінізм. - М.: Мистецтво, 1979. – 815 с
14. Московичі С. Соціальна психологія. – СПб.: Пітер, 2007. – 592 с.
15. Мономах В. Поучення с. 454-462 // Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
16. Реріх Н. Про вічність. Книга про виховання – М.: Політздат, 1991 – 462с;
17. Сенека Луцій Анней . Моральні листи до Луцилія. – К.: Основа – 1999 – 603 с. (Лист XLVII)?
18. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. Психодіагностика толерантності особистості. – М.: Сенс, 2008. – 172 с.
19. Філософський енциклопедичний словник. – М.: ИНФРА , 1997. – 576 с.